

Александар Крел
Јадранка Ђорђевић-Црнобрња

Етнографски институт САНУ, Београд
sasa.krel@gmail.com
jadranka.djordjevic@ei.sanu.ac.rs

Име и знак: лично име као симбол етничког идентитета војвођанских Немаца¹

Истражујући одлике етничког идентитета војвођанских Немаца, у овом раду бавимо се њиховом антропониимијом на почетку 21. века. Антропониимију, односно праксу избора и употребе личних имена припадника немачке националне мањине у Војводини посматрамо у контексту њиховог настојања да исцртају симболичке границе своје етничке заједнице у односу на друге који се налазе у њиховом окружењу. Ова тежња војвођанских Немаца посебно је уочљива на самом крају 20. и у првој деценији 21. века, када су се услед промене политичких и друштвених околности припадници ове заједнице определили за одбацивање сопствене етничке мимикрије, односно - за напуштање стратегије свесног привременог и / или трајног одбацивања немства и за стратегију слободне манифестације симбола сопственог етничког идентитета. У том контексту, избор и употреба личних имена, поред јавне употребе немачког језика, чини један од два кључна симбола етничког идентитета војвођанских Немаца и обнове немства у време вршења истраживања на чијим се емпијским подацима темељи овај рад. Антропониимију посматрамо као облик друштвене праксе који је снажно одређен бројним друштвеним и културним факторима, а резултати приказани у овом чланку сугеришу закључак да на њу знатно већи утицај врше макрофактори као што су прихваћене друштвене и културне вредности, него ли микрофактори, попут утицаја породичног наслеђа.

Кључне речи:

Немци,
Војводина,
етнички
идентитет,
антропониимија,
лична имена

Уводни део

На основу анализе прикупљене емпиријске грађе, до које смо дошли вршећи истраживања етничких процеса који се одвијају унутар немачке и горанске етничке заједнице, констатовали смо да, без обзира на евидентне историјске, културне, демографске разлике које их карактеришу и упркос различитом правном статусу који оне заузимају у Републици Србији, њихови припадници посебну пажњу посвећују *антропонимији*, односно избору и употреби личних имена.¹ Закључили смо да припадници обе заједнице избором и употребом личних имена у етнички хетерогеним срединама у којима живе шаљу јасну поруку о својој припадности датој заједници и да им имена служе као важан симбол етничког идентитета. Имајући у виду да у оба случаја, код војвођанских Немаца и међу Горанцима у Београду, антропонимија представља облик друштвене праксе коме припадници ових заједница поклањају доста пажње, те да је у питању тема која у домаћој етнологији и / или социјалној антропологији није била особито експлоатисана (видети: Drljača 1988, Павловић 1990: 98–99; Лукић-Крстановић 1992; Благојевић 2005: 167–176; Благојевић 2006: 39–45), одлучили смо да заједнички представимо сазнања до којих смо дошли на основу наших истраживања.² У овом чланку биће представљена анализа антропонимије међу војвођанским Немцима, а следећи ће текст бити посвећен анализи избора и употребе личних имена код припадника горанске заједнице.

О етничком идентитету војвођанских Немаца почетком 21. века

У овом истраживању, појам *етнички идентитет*³ посматрамо као категорију која се формира кроз однос „сопствене“ групе и „других“ група. Војвођанске Немце доживљавамо као етничку групу која своју етничност не твори *a priori*, већ „кроз однос са другим заједницама, кроз процес идентификације њених припадника и манифестовање њиховог идентитета у друштвеној пракси“ (Nedeljković 2007: 28). С обзиром на то да је етнички идентитет посматране заједнице веома комплексан феномен, његово истраживање може бити усмерено на по-

² Горанци немају статус признате мањине, а за разлику од њих - Немци у Војводини имају статус националне мањине од 2006. године.

² Текст је настао као резултат коауторског рада Александра Крела и Јадранке Ђорђевић Црнобрња на пројекту *Мултиетничитет, мултикултуралност, миграције – савремени процеси* број (број 177027), који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ У овом раду, етнички идентитет посматрамо као појам који се не односи на објективно стање него на субјективни симболички процес разграничавања двеју различитих етничких група, *нас* и *других*, односно на начин који се обично карактерише као *бартовски* (према норвешком антропологу Фредерику Барту). Овај приступ подразумева да етнички идентитет зависи од историјских прилика и друштвеног контекста, карактеристичних за тренутак у коме се посматра. Етнички идентитет посматрамо као симболичку организацију друштвених односа, или симболичку врсту везе међу члановима етничке групе, која се у складу са потребама те групе може мобилисати и / или демобилисати и који је због тога подложен променама и редифинисању, што се односи и на значење и употребу симбола / маркера етничког идентитета (видети: Bart 1997).

сматрање и испитивање објективних идентитетских параметара у посматраној етничкој заједници (попут језика, религије и обичаја), али се оно може изградити на основу анализе субјективних доживљаја које њени припадници сами придају својим етничким симболима и друштвеној пракси (етнички стереотипи, етничка дистанца, етничка везаност / блискост и сл.); у исто време оно такође може бити усмерено и на испитивање институционалног нивоа етничког идентитета (удружења и званичне организације, њихови програми и пројекти, медији и сл.) (Nedeljković 2007: 29). Због тога што се етнички идентитет етничке групе испољава посредством различитих аспеката, сваки од њих самостално може доспети у само средиште истраживачког интересовања.

Истражујући етнички идентитет данашњих војвођанских Немаца, једне од бројних етничких и националних мањина⁴ присутних на подручју Војводине, северне покрајине Републике Србије, Александар Крел је извршио теренско истраживање међу лицима која су се на претходном попису становништва (спроведеном 2002. године) изјаснила као припадници ове заједнице. Истраживање је спроведено у неколико наврата, у периоду од 2004. до 2008. године, а обављено је међу руководиоцима, активистима и члановима четири невладине локалне удружења која окупљају припаднике немачке националне мањине.⁵

У заједници војвођанских Немаца, један од преломних момената који је одредио промену њихове идентитетске стратегије на прекретници новог миленијума збио се у Новом Саду 1992. године, када је конституисано „Die Donau“ прво невладино удружење које је након завршетка Другог светског рата окупило припаднике немачке националне мањине са простора Војводине. Његово

⁴ Појмови *етничка мањина* и *национална мањина* међусобно стоје у веома тесној вези, а разлика у њиховом статусу произилази из критеријума на основу којих ове појмове посматрамо. Они могу бити: политички и етнологски / антрополошки. На основу политичког критеријума, под појмом *мањина* подразумевају се мањинске заједнице у датом друштву, које имају своју матичну државу (матицу) – у којој је њихова заједница већинска. Посматрано из етнологског / антрополошког угла, појам *мањина* означава сваку заједницу која показује одређену културну посебност, а мањинама се сматрају све заједнице које немају своју матичну државу и које могу бити настањене у једној држави или неколико држава, те у свима њима бити мањинске (Nedeljković 2007: 31). У овом раду прихватамо и користимо Ериксонову дефиницију *етничке мањине*, којом се означава бројчано инфериорна група у односу на осталу популацију у друштву / држави, која политички није доминантна и која се репродукује као етничка категорија, што подразумева постојање симболичке заједнице, чији чланови поседују свест о различитости и жељу да се та свест одржи и у следећим генерацијама (Eriksen, 2004: 210). Такође, прихватамо и користимо разлику у одређењу појмова *етничка мањина* и *национална мањина* онако како је она формулисана код М. Прелић за потребе истраживања српске заједнице у Мађарској (Prelić 2008: 64–65). Према томе, војвођански Немци јесу етничка мањина, али они у исто време уживају у Србији статус националне мањине, односно грађани су једне државе (Србије), који другу државу (СР Немачку) сматрају својом матицом (Крел 2014: 34).

⁵ Истраживање је обављено у следећим удружењима: „Немачки народни савез“ (Deutscher Volksverband) из Суботице, „Адам Беренц“ из Апатина, „Хуманитарно удружење Немаца 'Gerhard'“ из Сомбора и „Немачко удружење за добросуседске односе 'Karlowitz'“ из Сремских Карловаца.

оснивање означило је окончање периода етничке мимикрије војвођанских Немаца, који је у социјалистичкој Југославији трајао практично од расформирања сабирних логора за припаднике немачке националне мањине (1948. године) до почетка деведесетих година 20. века. Током тог периода дошло је до готово потпуног нестанка етничког и културног идентитета војвођанских Немаца на војвођанском простору.

Оснивање новосадског удружења „Die Donau“ покренуло је процес формирања сличних удружења и у другим урбаним војвођанским срединама у којима живе Немци. Њихова руководства, активисти и чланови нашли су се пред (ре)конструисањем етничког идентитета немачке заједнице у својим локалним срединама, а затим и пред јавним манифестовањем његових најзначајнијих симбола. Овај нимало једноставан и сложен подухват, од виталне важности за опстанак немачке заједнице у Војводини, захтевао је промену дотадашње идентитетске стратегије. Због тога су лидери локалних немачких удружења, поучени историјским искуством које им је говорило да су војвођански Немци по окончању сваког војног сукоба вођеног током прошлог века мењали сопствену етничку стратегију, непосредно након распада СФРЈ приступили процесу супституције идентитетске стратегије. Овај процес је био олакшан тенденцијом усклађивања уставно-правних парадигми које се односе на заштиту националних мањина са актуелним европским стандардима (Крел 2007: 440–441).

Ich bin Ingrid: антропонимија војвођанских Немаца на крају 20. и у првој деценији 21. века

Бавећи се друштвеном историјом социјалистичке и постсоцијалистичке свакодневице у Југославији и Србији, историчар Предраг Ј. Марковић је у својој књизи

„Трајност и промена“, између осталог, дао анализу избора и употребе личних имена у наведеном периоду (Marković 2012). Он је у својој студији представио размишљања различитих аутора, који износе своје погледе о друштвеној и културној детерминисаности антропонимије. Десплан и Беснар заступају становиште по коме избор личних имена директно зависи од цикличне промене колективног укуса, тачније од модног тренда. Они сматрају да након појављивања неког имена фреквентност његове употребе расте до тачке климакса, а након достизања тачке зенита нужно следи опадање, које се одвија споријим ритмом од раста, да би потом уследио готово потпуни нестанак тог личног имена. У неким случајевима, извесна лична имена поново оживе у одређеном цикличном ритму, у зависности од фонолошких и семантичних услова, сматрају Десплан и Беснар (Према: Marković 2012: 70). На основу обимне емпиријске грађе и извора о антропонимији у социјалистичкој и постсоцијалистичкој Југославији, Марковић је установио да се избор личних имена често врши у складу са етничком припадношћу родитеља. На основу овакве одлуке родитеља, дете стиче свој први идентитетски именитељ који га прати у животу и који је у извесним случајевима јасан показатељ етничке припадности његовог носиоца (Marković 2012: 84–110). Описана интенција родитеља приликом избора личног

имена за своје потомство нити је новијег датума, нити је пак карактеристично за одређен историјски период, географски простор, или неку етничку групу, а на просторима бивше СФРЈ може се пратити од почетка процеса формирања модерних нација у последња два века (Marković 2012: 6).

Антропонимија војвођанских Немаца је због промена њихове идентитетске стратегије у другој половини 20. века, а затим на његовом крају (Крел 2006) претрпела значајне трансформације. До окончања Другог светског рата, избор личних имена припадника немачке националне мањине вршени су углавном на основу слободне воље и афинитета њених припадника, који је био условљен њиховом културном и породичном традицијом, а његова употреба у јавности није наилазила на негативне реакције. Деца војвођанских Немаца добијала су лична имена углавном на основу религијске припадности својих родитеља.⁶

У складу са том праксом, Немци римокатолици су се углавном одлучивали да својим потомцима на крштењу доделе имена библијског порекла, или пак она која са њима стоје у вези (Peter, Daniel, Johan, Tomas, Josef, Jakov, Ana, Marija, Katarina), док су се њихови сународници евангелисти одлучивали за „народна“ имена, чији корен потиче из немачког фолклора и/или митологије (Zigfrid, Gotfrid, Fridrih, Hajnrih, Astrid, Ingrid). Оваква појава тумачи се наднационалном природом Римокатоличке цркве, која од својих верника захтева да сопствени етнички идентитет подреде религијском идентитету, за разлику од Хришћанске евангелистичке цркве, која је својим верницима одобравала избор жељених имена. Један од наших саговорника такву појаву тумачи на следећи начин:

Евангелисти или лутерани, како су некада били називани, увек су били национално свеснији. Приликом крштења у католичкој цркви, деца су могла добити само библијска имена. Код евангелиста то није био случај, јер нису постојале препреке да се детету додели име из немачке фолклорне традиције. Док је Римокатоличка црква због своје наднационалне оријентације потпуно занемаривала национално биће, што је видљиво на конкретном примеру немачке заједнице у Војводини, то није био случај са Евангелистичком црквом. (м, 1966, Суботица)

Током периода етничке мимикрије, у социјалистичкој Југославији дошло је до евидентних промена у погледу избора личних имена војвођанских Немаца. Током готово читаве друге половине 20. Века, припадници ове националне мањине су се, у складу са идентитетском стратегијом свесног одбацивања и / или прикривања сопственог етничког идентитета, одлучили да својим потомцима дају етнички неутрална имена. Стога у том периоду међу Немцима у Војводини доминирају антропоними на основу којих се, бар на први поглед, није могло навестити њихово немство. У то време, деца су добијала имена

⁶ Конфесионално одређење имена није појава новијег датума, јер она на просторима бивше СФРЈ датира још од 16. века, када је захваљујући снажним утицајима католичке противреформације и исламизације дошло до потискивања словенских имена у корист имена карактеристичних за вернике римокатоличке и / или исламске религијске оријентације (Drljača 1988: 73–81).

карактеристична за припаднике етничких заједница из окружења (хрватске, словачке, чешке), али најчешће она која су будила асоцијацију на припадност мађарској етничкој заједници (Крел 2014: 209). Поред тога, одрасла лица су се, у страху да не одају своју етничку припадност, у великом броју одлучивала за привремену и / или трајну супституцију својих личних имена, која су сматрала очигледно немачким,⁷ и узимање интернализованих и / или имена која су им олакшавала прикривање њихове припадности Немцима у Војводини. О избору личних имена најмлађих војвођанских Немаца сведочи један од испитаника, који каже:

То је било време страха и мимикрије узроковане њиме. Тада су многа немачка деца добијала библијска или мађарска имена. Родитељи су се трудили да деци надену имена са којима могу „проћи“ и у другим етничким заједницама. Није била реткост да дете има три облика истог имена. За чланове породице и рођаке Немце оно је било „Unsere Johan“, у школи и међу српском децом „наш Јоца“, а међу мађарским комшијама „Ito Janos“. (м, 1966, Суботица)

Оваква пракса избора личних имена војвођанских Немаца напуштена је упоредо са променом њихове идентитске стратегије, односно одмах по оснивању првих локалних немачких удружења у Војводини. Њихови руководиоци, препознајући снагу коју лична имена у себи носе као симболи етничког идентитета, већ су прве чланове охрабривали да врате крштена имена, а у неким случајевима чак и презимена, и да на тај начин потврде свој повратак и приврженост немству.

Пошто ми се мајка преудала након очеве смрти, носио сам очухово презиме, мађарско. Име које сам имао било је такође мађарско. Међутим, оно није било право. Када сам се учланио у удружење, председник ме је убедио да ако се осећам Немцем, прво што треба да учиним јесте да вратим своје име и презиме, и да се не стидим њих, и да их с поносом носим. Када сам се вратио кући, разговарао сам са члановима породице и одлучили смо да тако поступимо. Они су променили презиме, а ја сам вратио своје крштено име и очево презиме. (м, 1943, Суботица)

Тако су антропоними војвођанских Немаца намах постали једно од најизражајнијих маркера за исцртавање симболичких граница у односу на етничке заједнице из непосредног окружења. Они су до данашњих дана остали један од најзначајнијих инструмената у процесу реконструкције и ревитализације њиховог етничког идентитета. Данас највећи број испитаника, чланова локалних немачких удружења, носи немачка имена која су у званичним документима транскрибована на српски језик, а своја лична имена сматрају видљивим и неспорним знаком немачког етничког идентитета.

Није свеједно када се неко представи именом и презименом, јер се о њему, макар на подсвесном нивоу, на тај начин доноси закључак. (м, 1966, Суботица)

⁷ Не улазећи у етимологију, под овим именима подразумевамо она лична имена која су убијачена међу Немцима у Војводини и која сами испитаници квалификују као „немачка“ (Johan, Gustav, Georg, Ditrih, Horst, Valter, Franc итд).

Један део саговорника, у договору са својим супружницима, одлучио се да својој деци изабере лична имена која недвосмислено сугришу њихову етничку припадност, па су својој деци доделили „типично“ немачка имена.

Када смо већ код тога, погледајте, рецимо, пример Немаца и Мађара у Румунији, у Ердељу или Трансилванији. Међу њима нема библијских имена. Зашто? Разлог је једноставан. Они су се трудили да својој деци дају што оригиналнија и што старија народна имена, да их Чаушеску не би могао лако превести на румунски језик, односно заменити одговарајућим обликом румунских имена и тако им одузети један важан симбол етничког идентитета. То би било као да се ја, рецим, зовем Петер, а да ме свако зове Пера. У случају да су деци дали библијска имена, то би било врло лако изводљиво, али овако је то мало теже. Због тога су међу Немцима у румунском делу Баната распрострањена мушка имена Дитрих и Хорст, а међу женама Ингрид и Астрид. Никога не треба да чуди што Немци у Војводини данас деци поново дају карактеристична имена. Како бисте Ви, рецимо, протумачили име Густав? То је једно старо немачко, право германско име. Да ли можемо да га преведемо? Наравно да не можемо. Дакле, нисам ја про германски настројен ако сам кћерима дао имена Ингрид и Астрид, већ је то резултат стратегије која је присутна и у другим срединама. (м, 1966, Суботица).

Пракса избора старијих, готово архаичних антропонима, препознатих као особито снажан симбол етничког идентитета, није карактеристична само за Немце у Војводини, већ је уочљива током различитих историјских периода и међу припадницима других етничких заједница у њој. Наиме, избор оваквих имена у етнички хетерогеним срединама представља и вид политичке борбе за остваривање националних права.⁸

Резултати истраживања говоре о томе да постоји извешан број, додуше нешто мањи, чланова удружења који се због још увек присутне бојажљивости, упркос преовладавајућој тенденцији у избору антропонима, ипак определио да својој деци додели имена која имају „једнаку прођу“ у етнички шароликом војвођанском окружењу. Оваква пракса је потпуно разумљива када се у обзир узме етнички мешовита, односно егзогамна природа њихових бракова, али и чињеница да деца којима се име бира живе у етнички хетерогеној средини, па је име осим њихове прве ознаке идентификације и својеврсна „валута“ за стицање повољнијег друштвеног статуса. Такође, забележен је и пример да се приликом личног избора имена детета водило рачуна да оно буде усаглашено са презименом.

Први муж моје кћерке, која се изјашњава као Немица, био је Србин, колонизовани Личанин. Из тог брака има једну кћерку, моју прву унуку, која има чисто

⁸ П. Ј. Марковић наводи пример Срба у Војводини, у време мађарске управе, који су намерно својој деци давали лична имена која се нису могла мађаризовати, због сталне интенције мађарске администрације да уписује лична имена на мађарском језику и да их мења према постојећим мађарским именима. Због тога је, како он наводи, било организовано и једно српско удружење за неговање националних имена (Marković 2012: 84–85).

српско име и презиме. Мој други зет, такође је Србин, родом из Српске Крајине. Када су добили сина, кћи је желела да му да немачко име, с обзиром да и живе у Немачкој. Желела је да се дете зове Роберт или Клаус. Наравно, мој зет је био за то да се детету да неко српско име. Рекао сам јој да је сасвим логично да се детету, уз српско презиме да и одговарајуће име, јер му је отац Србин. Било би смешно да се мали, рецимо, зове Клаус Петровић. Дали су му име Лазар. Ко зна како ће се мој Лаза изјашњавати с обзиром да му је отац Србин, мајка Немаца, да живи у Немачкој, а да има три пасоша: српски, хрватски и немачки. (м, 68, Сомбор)

Током боравка на терену забележен је и и један посве необичан, готово невероватан случај. Ради се о веома истакнутом члану једног од локалних немачких удружења у Војводини, са којим је обављен кратак разговор. Приликом упознавања које је разговору претходило, он се се представио „немачким“ личним именом и презименом. Њиме су га јасно оловљавали и остали присутни чланови удружења. Међутим, након што је са њиме завршен разговор и пошто је испитивачу оставио бројеве телефона ради остваривања поновног контакта и ради наставка истраживања, замолио је испитивача да, уколико се одлучи да га контактира путем службеног броја телефона, у обраћању користи искључиво назначено „мађарско“ име. Као разлог за овакву молбу навео је чињеницу да га нико у радном колективу не познаје по „немачком“ имену. Овакву појаву тумачимо као рецидивни облик етничке мимикрије, изазван конформистичким понашањем актера, који још увек није донео јасну одлуку у вези са свесном и слободном манифестацијом сопственог немства. У питању је потпуно разумљив и оправдан чин, али је исто тако потпуно контрадикторан ако се сагледа у контексту чињенице да је његов актер угледан члан локалне немачке заједнице, која настоји да стимулише своје чланство да врати своја „немачка“ лична имена (у извесном броју случајева и презимена), и да их да и својој деци.

Закључак

Анализа избора и употребе личних имена међу припадницима немачке националне мањине у Војводини, превасходно у локалним немачким удружењима у Бачкој, показала је да је реч о облику друштвене праксе који је у прошлости играо важну улогу у конструкцији немачког етничког идентитета. Антропонимија војвођанских Немаца је до половине 20. века превасходно била детерминисана друштвеним и културним микрофакторима, међу којима је најзначајнију улогу у избору личног имена детета имао утицај породичног наслеђа. Лично име детета давано је на основу чињенице да ли се крштава у римокатоличкој или евангелистичкој цркви, па је у првом случају добијало једно од „интернационалних библијских имена“, карактеристичних за римокатоличку заједницу, док су деца војвођанских Немаца евангелиста чешће добијала „народна“ имена, чији корен потиче из немачког фолклора и митологије. Осим тога, избор личних имена био је условљен и регистром постојећих имена у

датој породици, па је тако било сасвим уобичајено да дете наследи име свога деде или бабе, а у извесним случајевима прадеде или прабабе, или пак неког прерано преминулог рођака. Избор личних имена војвођанских Немаца био је до половине 20. века условљен њиховом културном и породичном традицијом, а вршен је углавном на основу слободне воље и афинитета, при чему његова употреба у јавности није наилазила на негативне реакције.

Током периода етничке мимикрије у социјалистичкој Југославији дошло је до уочљивих промена када је реч о антропонимији војвођанских Немаца. У готово читавој другој половини 20. века, припадници ове националне мањине су се, у скалду са идентитетском стратегијом свесног одбацивања и / или прикривања сопственог етничког идентитета, одлучили да својим потомцима дају етнички неутрална имена. Стога у том периоду међу Немцима доминирају антропоними на основу којих се може наслутити њихова припадност мађарској, чешкој, словачкој, хрватској, или некој од других етничких заједница у Војводини. Тада су се пунолетна лица у страху да не одају своју етничку припадност, масовно одлучивала за привремену и / или трајну супституцију својих личних имена, која су наговештавала њихову припадност немачкој заједници, и за „узимање“ имена која су им олакшавала етничку мимикрију.

Антропонимима војвођанских Немаца поново се посвећује велика пажња крајем 20. и почетком 21. века, када је започео процес реконструкције и ревитализације њиховог етничког идентитета. Њихова лична имена преузимају улогу важних симбола немства, а јавна манифестација немачких антропонима послужила је као маркер у „исцртавању“ симболичких граница у односу на етничке заједнице из њиховог окружења.

Истраживање о избору личних имена међу припадницима немачке националне мањине показало је да његов исход не само да је условљен „породичном традицијом која увек диктира устаљене пропозиције по којима се поштује породични поредак и правила породичне структуре“ (Лукић-Крстановић 1992: 142), већ он уистину зависи од сложеног сплета општеприхваћених друштвених и културних вредности.

Литература

- Bart, F. 1997. *Етничке групе и њихове границе*, у: Путинја F. и Stref–Fenar Ž. *Теорије о етничитету*, Београд: Библиотека XX век.
- Благојевић, Г. 2005. *Срби у Калифорнији*. Обредно-религијска пракса и етницитет верника српских православних парохија у Калифорнији. Посебна издања, 54. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Благојевић, Г. 2006. *Колонија Срба у Солуну – лична имена и етничко обележје према матичним књигама (1896-1945)*. У: LIV, *Гласник Етнографског института САНУ*, ур. Драгана Радојичић, Београд: Етнографски институт .

- Drljača, D. 1988. *Lično ime kao oznaka etničkog identiteta*, Etnološke sveske, IX, (допунити библиографску јединицу)
- Eriksen, T.H. 2004. *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Nedeljković, S. 2007. *Čast, krv i suze - ogledi iz antropologije etniciteta i nacionalizma*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Крел, А. 2006. Промене стратегије етничког идентитета Немаца у Суботици у другој половини 20. века. У: LIV, *Гласник етнографског института САНУ*, ур. Драгана Радојичић, Београд: Етнографски институт САНУ, 319–332;
- Крел, А. 2007. *Положај немачке националне мањине у Војводини на примеру Немаца у Суботици*. У: књига 30, *Положај националних мањина у Србији*, ур. Војислав Становић. Београд: Одељење друштвених наука САНУ. Међуодељенски одбор за проучавање националних мањина и људских права, 435-445.
- Крел, А. 2014. *Ми смо Немци. Етнички идентитет припадника немачке националне мањине у Војводини на почетку 21. века*. Посебна издања, 80. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Лукић-Крстановић, М. 1992. *Срби у Канади*. Живот и симболи идентитета. Посебна издања, 36. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Marković, P. J. 2012. *Trajnost i promena*. Društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevice u Jugoslaviji i Srbiji, ur. Slobodan Gavrilović, Beograd: Službeni glasnik
- Павловић, М. 1990. *Срби у Чикагу. Проблем етничког идентитета*. Посебна издања, 32. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Прелић, М. 2008. *(Н)и овде (н)и тамо, етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*. Посебна издања, 64, Београд: Етнографски институт САНУ.